

Ana Penjak

Ekofeminizam i suvremeni hrvatski roman: o ženi, identitetu i prostoru

Izvorni znanstveni rad
Original scientific paper
UDK <141.72:574>:812.163.42.09-31

U ovom se radu, kroz ekofeminističku prizmu, iščitava odnos između žene i muškarca, odnosno žene i grada kao kulturom određenog čovjekova okuženja. Naime, ekofeministi temelje svoja promišljanja upravo na sličnosti između žene i prirode (reprodukcija, društvena podčinjenost, pozicija Druge i podređene i sl.) spram odnosa između muškarca i kulture kao njihove binarne oprečnosti. Na primjerima dvaju ženskih likova – Klare iz istoimenog romana Mira Gavrana iz 1997. i Tanje iz romana Sanje Lovrenčić *Martinove strune* (2008.) – radom se želi ukazati na još uvijek prisutno poimanja žene kao druge i drugačije bez obzira na formu i stil romana, kao i na vrijeme njegova nastanka. Iako Klara i Tanja svojim tijelima, a u odnosu na prostore i odnose koji ih okružuju, ukazuju na tipični „trpni“ primjer žene koja žrtvuje svoje želje i ideale zbog muškarca (muža, partnera, sina), one ipak ukazuju i na jednu drugu stvarnost – onu u kojoj, u konačnici, uspijevaju prkositi i negirati patrijarhalno-represivni društveni aparat. Takvim oblikom raskidanja s društveno uvjetovanim pozicijama, Tanja i Klara uspijevaju rekonstruirati svoj identitet.

Ključne riječi: priroda, identitet, nejednakost, žena

Uvod

Odmah na početku knjige *Women and Nature* Susan Griffin (1978: 7) piše: „odlučeno je da je žena po svojoj prirodi pasivna, baš poput broda koji čeka na ukrcaj putnika.“¹ Ali tko je taj koji je odlučio, kako prenosi Griffin, ženu predstaviti i po(d)staviti, definirati i etiketirati kao pasivni objekt – brod – koji bez svojih putnika nema značenje ni svrhu? Je li to isti onaj koji ženu izjednačava s prirodom

¹ U originalu: "It is decided that the nature of woman is passive, that she is a vessel waiting to be filled." (Prevela A. Penjak).

zbog zajedničkih im osobina – reprodukcija, ljepota, pasivnost, podređenost, mogućnost izrabljivanja ili se radi o ženinu svojevremenom pristajanju na takav stigmatizirani položaj?

Iako Shery B. Ortner (1974) ističe da svaka kultura određuje svoj način na koji se postupa(lo) prema ženama, povijesni nam dokumenti, kao i oni koji su zabilježili društvena zbivanja, ukazuju da je žena uvijek bila u podređenoj situaciji; subjekt koji je necjelovit i manjkav; predmet upotpunjavanja tuđih želja i potreba – ona Druga (Penjak 2014). Isto tako, vjerovalo se da identitet svake žene nastaje, izgrađuje se i definira isključivo u kontekstu obitelji. Drugim riječima, obitelj predstavlja, prema mišljenju Kate Millett (1977), polazišnu točku ne samo koncepta patrijarhata nego društva, općenito. U jednom, primjerice, patrijarhalnom kontekstu, ženin/kćerin odnos spram roditelja, muža te kasnije i njena uloga majke ne samo da oblikuje već i ostavlja vidljive tragove na njezinu identitetu (Galić Kakkonen–Penjak 2015: 21). U obiteljskom okruženju djevojka uči o svojim ulogama, očekivanjima i dužnostima. S obzirom na spol ključnu ulogu u procesu učenja igra lik majke kojoj se djevojčica divi, oponaša i kojoj želi nalikovati. U toj fazi, iako još uvijek na nesvjesnoj razini, djevojčica na primjeru odnosa između majke i oca uči o odnosu između žene i muškarca, općenito. Shvatljivo je, dakle, da je svako djevojčičino odbijanje ili neprihvatanje jasno definirane slike žene, neprihvatljivo i, štoviše, sramotno (Galić Kakkonen–Penjak 2015).

Proistekao kao potpolje ekokritike, ekofeminizam, kako ističe George Myerson (2002: 7), nastoji ukazati ne samo na sličnost i povezanost žene i prirode već i na podatniju, kontekstualno širu definiciju prirode čime bi se ukazalo na njezinu bitnost u društveno-kulturnom kontekstu, kao i približilo istu široj publici. Štoviše, mnoge autorice u sklopu ekofeminizma, poput Andree Nightengale, Shery B. Ortner i Sherilyn MacGregor ukazuju upravo na povezanost žene i prirode, a da pri tome ne ističu isključivo i samo reprodukciju kao njihovo glavno vezivno tkivo, kao onu koja je od značaja za održivost i napredak svakog društva i obitelji. Osim što se između odnosa žene i prirode i muškarca i kulture stavlja znak jednakosti temeljem odnosa podređeni-nadređeni, postoji, primjerice, i odnos između grada kao kulturom određenog javnog prostora i prirode kao nečeg iskonskog i neukrotivog koji ukazuje na isti taj odnos prvoga spram drugoga. Upravo takav odnos prirode i žene spram svih onih koji su im nadređeni ekofeminizam vidi kao ključni u svojim promišljanjima na temu.

Uz prethodno spomenute značajke, ekofeminizam karakterizira i podrivanje poveznice između dominacije muškarca u dihotomiji muškarac-žena kao i njegova iskorištavanja i upropaštavanja prirode i prirodnog dobra. Pri tome, ekofeminizam smatra kako muškarca i kulturu ocrtavaju jednak principi bivanja (superiornost, želja za dominacijom, želja za društvenom moći i značajem) u odnosu na onaj koji žena dijeli s prirodom (neukrotivost, iskonsko, neotesanost, pasivnost). Osim na podređeni položaj žene spram muškarca i prirode spram kulture, ekofeminizam naglašava i iskonsko, divlje i neotesano, pa čak i nekulturno ponašanje žene i prirode u odnosu na kulturu i muškarca čije je ponašanje i bivanje viđeno kao društveno prihvatljivo, dolično i poželjno.

Ishod svih prethodno spomenutih odnosa vidljiv je u oblikovanju pojedinačnih, a u konačnici i grupnih, identiteta. Iako su brojne definicije identiteta, kao i promišljanja o njemu, možda su najprikladnije, a u cilju boljeg podrivanja teme ovoga rada, sljedeće dvije. Dok Lawrence Grossberg (1996: 89) doživljava identitete kao nešto što je 'uvijek u nekom odnosu, a sukladno tome, uvijek su nedovršeni i u procesu nastajanja'², Cordelia Fine (2012: 7) smatra da se identiteti uvijek sastoje od „stereotipnih kostima brojnih društvenih identiteta koji su dio svake osobe [...]“³. Ukoliko se slažemo s obje tvrdnje ili jednostavno doživljavamo identitete kao „slobodnu igru izbora“ (Kellner prema Bauman 1996: 18)⁴, usudim se zaključiti da se identiteti zasigurno najbolje odražavaju u komunikaciji s drugima, čak i ako se radi o komunikaciji s prostorima koji nas okružuju.

Iščitavanje prostorâ i identitetâ na primjeru Tanje i Klare

Iako je radnja obaju romana na mnoge načine prilagođena suvremenom čitatelju (urbani, gradski prostori, „jezik mladih“, vrijeme radnje), ono što se krije ispod toga ukazuje na potpuno suprotno iščitavanje – poimanje Tanje i Klare kao onih koje su druge i drugačije, podređene i pasivne u odnosu na superiorno-nadmoćne muškarce, kao i odnos njihova tijela i prostorâ u kojemu nastoje nadoknaditi podređenost, kao i omalovažavanje i agresivnost uzrokovanu

² U originalu: "Identities are always relational and incomplete, in process." (Prevela A. Penjak).

³ U originalu: "[...] stereotypical costumes of the many social identities each person has [...]" (Prevela A. Penjak).

⁴ U originalu: "a freely chosen game." (Prevela A. Penjak).

rodnom dihotomijom. Stoga, nezaobilaznu točku u razumijevanju Tanje i Klare, njihovih identitetâ, odluka i odnosâ, predstavlja upravo zadiranje ispod površine, tj., zadiranje i rekonstruiranje prostora javnog i privatnog koji ih okružuju, kao i raščlanjivanje ljudskih odnose unutar istih.

Posljedično tomu, i Tanjin i Klarin identitet određuju dva prostora zbilje: javni, gradski prostori i unutarnji, obiteljski (privatni) prostori. Međutim, iako se često granica između ta dva prostora gubi, treba imati na umu da se radi o dva oprečna pojma gdje javnost (primjerice kulturna, društvena, politička, vjerska ili bilo koja druga organizacijska tijela u društvu) određuje što je i do koje mjere nešto javno, odnosno privatno, i tko i do koje mjere smije u njih zadirati (Penjak 2014: 93). Uz to, nadodat će Jelena Šarac i Tena Šarić, temeljem simbola koje ljudi pridaju određenom prostoru (javnom ili privatnom) određuje se ne samo razlika u značenju između prostora već i razlika u njihovoj važnosti. Štoviše, „javni prostori osim simboličkog, imaju i jak socijalno-integrativan karakter jer se preko njih izgrađuje kolektivni identitet i svijest građana koji se na njima okupljaju” (Šarac–Šarić 2016: 1).

Prema Ani Batinić (2011: 135) „prostor je oduvijek imao ključnu ulogu u formiranju [...] identiteta” referirajući se pri tome na prostor kao prirodno okruženje koje je čovjek posredstvom kulture definirao, oblikovao i prilagodio svojim potrebama”. Jer, kako tvrdi Batinić pozivajući se na Simona Schama (Batinić 2011: 137), „ljudi su nekada bili dio prirode, a onda su postali njezini eksploatatori”. Postajući eksploatatorima prirodnih dobara, ljudi su, kroz stoljeća, oblikovali i definirali prirodne prostore kako bi postali dostupni svima, ili barem većini građana toga istog područja, čime je došlo do stvaranja, nama danas poznatim pod nazivom, javnih prostora zbilje.

Javni prostori koji su definirali Tanjin identitet su: grad Zagreba i mali grad na sjeveru Njemačke. Sasvim uobičajeni dijelovi grada poput kioska, pekarnice, kazališta, botaničkog vrta bili su dio Tanjine svakodnevnice, baš kao i njezini prijatelji Irena, Danko, Lili, Marta sa svoje troje djece koji kao da su njezinim odlaskom u Njemačku bili izbrisani.

„Dogovoreno je za 15. rujna ...”, rečenica je koja će Tanji promijeniti život. Naizgled savršen svijet obiteljskog odnosa prekinuo je jednog dana njezin muž Mladen, mlad i perspektivan arhitekt, koji će svojom odlukom da zbog posla preseli cijelu obitelj u Njemačku narušiti ustaljenu amplitudu svakodnevnice. Mladenu se taj kulturalni, prekogranični skok činio logičnim s obzirom na trenutno loše materijalno i društveno stanje u devedesetima u Hrvatskoj.

Međutim, tako iznenadna i vrlo odlučna prekretnica u njihovim životima u Tanji će izazvati negodovanje, neslaganje, pa čak, u određenoj mjeri, i gađenje – gađenje prema njemu i prema njegovu nadmoćnom postavljanju spram nje kao bezvrijedne, pasivne osobe koja kao da nema svoj stav i želje.

Odlazak u Njemačku „u miran mali grad na sjeveru” (Lovrenčić 2008: 44) gdje nema čak ni tvornicâ, u nepoznati „veliki i svijetao stan, potpuno opremljen svime što treba, na dobrom mjestu” (Ibid: 8) u Tanji je izazivao trnce, mješavinu izgubljenosti, zbuđenosti, pa čak i osjećaj nesposobnosti. Od pomisli na nepoznavanje jezika do novog stambenog i javnog prostora zbilje u Tanji je izazivalo hysteriju. Njezin identitet sada su definirali neki drugi javni prostori, njoj nepoznati i nepoželjni. Štoviše, njezin dolazak u Njemačku pretvorio je njezinu svakodnevicu u zatvor – zemlja čiji joj je nepoznati jezik nalikovao „hladnom oceanu” (Ibid.: 62); ljudi čija su joj lica bila mrska i nepoznata, stambeni prostor koji nikako nije mogla definirati kao dom i koji je odisao hladnoćom i ispraznošću; nepoznate ulice čije putove nije poznavala; sve joj je to bilo odbojno. Znali bi proći dani, a da ni s kim ne bi progovorila. No, vrlo bi brzo u svojoj glavi čula „glas koji opominje ... Mladenov” (Ibid.: 36), hladan i trezveni, koji bi je istrgnuo iz njenu maštanja. Prostor i vrijeme njoj nisu imali smisla osim što su joj potvrdili njezinu želju za odustajanjem od svega, želju za povratkom u Zagreb, za uspostavljenjem samo njoj dobro poznatog prostora i dnevne rutine koja je nju, „ženu s diplomom, autoricu juhe” (Ibid.: 44-45) držala na životu. Nije se mogla pomiriti s činjenicom da je tu bio njezin novi život; da je život u tom malom, pospanom gradu u kišnoj zemlji bio puno mirniji; nije mogla pronaći sreću u nečemu što baš svi ljudi žele i priželjkuju – „raditi u velegradu, stanovati izvan strke i gužve, ali negdje gdje ipak imaš sve što ti treba, školu, supermarket, da ... savršen život, savršen svijet” (Ibid.: 64). Odjednom je postala nesposobna da ode sama do trgovine, nije mogla sama odlučiti što treba obaviti; postala je u potpunosti ovisna o glasu stvarnosti koji sve zna – o Mladenu. Jednom riječju, dolaskom u Njemačku, ona je osjećala da se njezin prostor bivanja, njen identitet u potpunosti izgubio.

Za razliku od Tanje koja je odrasla u velegradu, Klara je svoje djetinjstvo provela u Novoj Gradiški, a kasnije i u Zagrebu. Život i svakodnevnica u malom provincijskom gradu Klaru su u djetinjstvu ispunjavali. Njezino dvorište s bunarom i starom kruškom ispod kojega bi prijateljica Marina i ona provodile sate i sate pričajući, njezini „tavanski doživljaji” koji su se ritualno odvijali na tavanu njihove obiteljske kuće gdje bi Klara običavala otići svaki dan poslije ručka prepuštajući se maštanju o stvarima za kojima stremi, kao i dani provedeni s ocem u šetnji šumom u Klari su mamili ugodu i sigurnost. Međutim, pomisao na velegrad, na

Zagreb, koji je samo vidjela na fotografiji i razglednicama, u njoj je uvijek potajno izazivao znatiželju i strahopoštovanje. Slika koju je u svojim mislima stvarala o Zagrebu bila je nešto za čim je jako žudjela. Nadala se da će se jednog dana odseliti u taj grad čiji su „prizori nalikovali na kazališnu scenografiju, na prostore u kojima nitko „istinski“ ne živi” (Gavran 2004: 14). U teškim trenutcima u djetinjstvu, kao i u sumornim danima Klari su jedinu nadu za bijeg pružale dvije slike: misao na životu u Zagrebu i svijet književnosti. Drugim riječima, „Zagreb je postao ono svjetlo u tunelu koje me nagnalo - da povjerujem da će jednog dana, na drugom mjestu, moj život opet zadobiti smisao” (Ibid.: 63).

Za razliku od Tanje, Klari je promjena prostora grada (Nove Gradiške za Zagreb) prijala; bio je to novi ritam grada koji ju je, kako ona kaže, spasio od „zagušljivog obiteljskog života u provinciji” (Ibid.: 65); ritam grada koji je istinski zavoljela i od kojega se nije željela vratiti u Novu Gradištu – mjesto prošlosti i tjeskobe.

U odnosu na grad koji „je relativno zatvoren prema utjecajima okoline, nije izložen pritiscima socijalno-ekološkog inputa koji bi ga prisiljavao na prestrukturiranje u unutrašnjosti” (Šarac–Šarić 2016: 2) obitelj i obiteljsko okuženje, kao prostor privatnog, podložan je stalnim promjenama i očekivanjima. Drugim riječima, obiteljsko okuženje, prema mišljenju Carroll Camden (1952: 110), kao da nalikuje na političku zajednicu „unutar kojega odnosi, koji su stupnjevito određeni, međusobno ovise jedni o drugima”.⁵ Štoviše, Claude Levi-Strauss (1969) naglašava da se obitelj percipira upravo kroz unutrašnji, domaćinski prostor (prostor namijenjen ženi), čime ju se izjednačava s prirodom, tj., prirodnim okruženjem u odnosu na javni (kulturom definirani) prostor. Obiteljski odnosi u Klarinu slučaju temeljili su se na uvriježenoj rodnoj dihotomiji gdje je otac bio superioran u odnosu na podređenu majku, dok je u Tanjinoj obitelji majka, iako u sjeni muža, bila ta koja se postavljala superiorno i nadmoćno. Međutim, Amir Hodžić pitanje definiranja rodnog identiteta ne vidi u spolnoj osnovici. Štoviše, Hodžić smatra da se svi rađamo kao muško ili žensko i da tek u sklopu kulturnog konteksta, koji nas okružuje, usvajajmo, konstruiramo i učimo o zadanim i društveno prihvatljivim pravila ponašanja, a koja su nam dodijeljena prema rodnoj osnovici (Hodžić i Cesar prema Polić 2005: 4). Drugim riječima, autor naglašava (Polić 2005: 4) kako „to naučeno ponašanje je ono što

⁵ U originalu: “A family may be compared vnto a commonwaelth: wherein there are diuers societies and degrees reciprocally relating, and mutually depending one vpon another.” (Prevela A. Penjak).

čini rodni identitet i uvjetuje rodne uloge”, a ne rođenje kojim nam je dodijeljen određeni spol.

Kazalište, modra baršunasta haljinica, slika tihe i povučene figure oca, kao i glasne i uvijek spremne na prepiranje figure majke, život u velegradu – neki su od prizora kojih se Tanja sjeća iz djetinjstva. Otac, najvjerojatnije računovođa, uvijek tih i zaokupljen brojevima, nikad se nije želio prepirati, opovrgavati majčine odluke; otac koji je volio glazbu i nikada u nijednom trenutku nije pokazao grubost prema Tanji, baš kao i Tanja prihvaćao je nemoć vjerujući u prst sudbine kao jedini koji na bilo koji način može odrediti nečije sutra. Potpuno suprotnog karaktera bila je Tanjina majka. Ona je bila primjer žene u čijoj se „glavi žilavo održavao nekakav patrijarhalni poredak bez patrijarhata, jer je ona bila vladarica” (Lovrenčić 2008: 80).

Taj primjer obrnutog patrijarhata mogli bismo objasniti promišljanjem Adise Gazetić (2009) koja upućuje da bez obzira na perspektivu obitelji i društva (moderna ili tradicionalna) patrijarhat nije nestao, već se samo preoblikovao u drugačiji ideološki diskurs unutar kojega se patrijarhat poima na svoj način. Okružena svakodnevnicom ispunjenom obrnutim obiteljskim ulogama gdje je majka igrala mušku ulogu, a otac žensku, Tanja je ipak izrasla na patrijarhalnim postulatima nametnutim isključivo i samo od strane majke koja je grčevito vjerovala u patrijarhalni poredak, a na to ukazuje niz situacija. Prvu od njih iščitavamo u trenutku Tanjina odabira fakulteta. Njezina želja da upiše studij dramske akademije bila je u potpunoj suprotnosti od majčina očekivanja, odobravanja i prihvaćanja. „Šta ti pada na pamet, ti nemaš pojma kakav je to život!” (Lovrenčić 2008: 80), bile su majčine riječi kada joj je Tanja rekla čime bi se u budućnosti željela baviti. Majka je od Tanje očekivala da se uda, rodi dijete i bude pokorna i poslušna supruga. Međutim, česti odlasci u kazalište, još u ranoj dobi, u Tanji su izazivali divljenje, svijet glume predstavljao je u njenim dječjim očima nešto mistično i posve privlačno, dovoljno privlačno da i sama, kad odraste, poželi biti glumica. Posao glumice nije bio posao od kojega se može zaraditi, ponavljala je Tanjina majka, već „nedoličan, poput svih zabavljачkih života, sumnjiv, nemoralan, promiskuitetan. Raspušten život bez reda i zakona, da. Tjelesan.” (Ibid.: 80).

Tjelesnost i uživanje u tjelesnome bile su tabu tema unutar Tanjine obitelji baš kao i, primjerice, u 16. i 17. stoljeću gdje se na nevinost duha i tijela polagalo puno važnosti. Luce Irigaray (1999: 85) reći će da je nevinost kao „prirodno i duhovno dobro žene, na koje one imaju pravo i prema kojemu imaju odgovornost

... kolonizirala muška kultura". Posljedično tome, Tanjino tijelo, prema majčinim stajalištima, nikako nije bilo namijenjeno da se njime služi u svrhu zabavljanja drugih, već da udovoljava željama i prohtjevima muža, da izaziva u njemu privlačnost i poželjnost. S obzirom na ovu sliku jasno je da je Tanjina želja da se tijelom služi u svrhu glume, kojoj majka nije pridavala veću važnost od one zabavljačke, nije uklapala u društveno prihvatljive okvire.

Majčina je silna briga za Tanjinu sudbinu i nada za nekom svjetlijom budućnosti od vlastite u Tanji sve više izazivala osjećaj sputanosti, lišenosti mogućnosti konzumiranja vlastite slobode, kao i prilike za stvaranje vlastitog identiteta. Usprkos tomu Tanja joj se nikada nije pokušala suprotstaviti, ona nije poznavala što to znači prekršiti neku zabranu; „ne, nije, ne možeš, to nije za tebe” odredili su tko je ona; definirali su njezin identitet i zapečatili njezinu sudbinu u odnosu na muški rod. Strah da ne naljuti i razočara majku, strah da ne poremeti obiteljski sklad kao i plahost koja ju je tjerala da pažljivo bira riječi od Tanje su stvorili pokornu ženu čiju je osobnost obavijao plašt straha, uvijek prisutnog duha neuspjeha i razočaranja, kao i ideja o nesposobnosti i nepotrebnosti. Jedini način postojanja mogao joj je pružiti muškarac/muž.

S druge strane, Klarino je obiteljsko okruženje nalikovalo pravom patrijarhalnom ritualu. Dok je Tanjina majka bila domaćica, Klarini su roditelji radili, majka u poštanskom uredu, otac, po struci inženjer šumarstva, u Šumariji u Novoj Gradiški. U Klarinoj su se obitelji odnosi temeljili na uzajamnoj međusobnoj ljubavi, poštovanju i razumijevanju svih njenih članova. Unutar obiteljskog gnijezda prostor koji je određivao Klaru i njezinu majku bio je prostor obiteljskog doma. „A sad moramo na posao” (Gavran 2004: 15), uzbuđeno bi je dozivala majka svaki dan u isto vrijeme kad bi znala da mora urediti kuću jer otac stiže s posla. Taj svakodnevni ritual, a u kojemu Klarina majka, svjesna svoje dužnosti da bude pokorna i poslušna supruga, kao da je nalikovao obredu na koji je Klara bez oklijevanja ili zapitkivanja gledala s veseljem, čak i divljenjem; obred u kojemu je i sama sudjelovala prihvaćajući ga kao nešto posve normalno. Međutim, očevim odlaskom u Osijek i zasnivanjem nove obitelji „od obiteljske idile ostao je samo pepeo” (Ibid.: 25) veselje i divljenje ubrzo će zamijeniti gorčina koja će uvelike obilježiti svaki budući Klarin odnos prema muškom rodu, općenito.

Šutnja, nemir, zastrašujuća tuga i tjeskoba postale su Klarino novo okruženje – okruženje na koje nije htjela pristati. Njezino djetinjstvo bilo je prekinuto. Njena majka se promijenila, a time i njeno ponašanje spram nje same. Iz majčinih usta više nisu izlazile afirmativne rečenice i stavovi u odnosu na

muškarce, više nije bilo onog obrednog uzbuđenja i iščekivanja oca s posla – majka ju je počela odgajati tako da u „svakom muškarcu vidim nekarakternu osobu i mogućeg prevaranta” (Ibid.: 32). Majčina se gorčina osjećala kroz brojne zabrane, ocrtavala se u čestim neočekivanim ispadima bijesa i mržnje, jednom riječju, Klarin se život pretvorio u pakao. Osjećala je majčinu nesreću pri svakoj izgovorenoj rečenice, njeno razočaranje u svakom svom zahtjevu.

I dok će Tanja udajom i rođenjem djeteta ispuniti društvena (i majčina) očekivanja, Klara će svoj izlaz iz „tužne zatočeničke sudbine” pronaći u promijeni prostora grada, ali i u svijetu književnosti.

**„Muškarci rade cijeli dan, a žene ostaju kod kuće i kuhaju.”⁶ –
iščitavavnje identiteta iz binarnog odnosa muškarac-žena**

„Odnos dva pola nije kao odnos dva elektriciteta, pozitivnog i negativnog.

Muškarac je istovremeno pozitiv i neutrativ [...]” (De Beauvoir 1983: 11)

Aura neraskidivosti i svetosti koja je krasila brak seže još od davnih dana. Primjerice, u 16. i 17. stoljeću vjerovalo se da je brak primarno ženino zanimanje (Kemp 2009); odnosno, da ono predstavlja jedini ispravni put na koji bi svaka žena, bez obzira na društveni status, trebala krenuti. Na tom tragu je i promišljanje Jean-Jacquea Rousseaua (Rousseau prema Wittig 2010: 34) koji na brak gleda kao na ugovor u kojemu su odnosi uspostavljeni tako da muškarac, kao nadmoćna jedinka, ima apsolutnu moć i vladavinu nad ženom.

Stupanje u brak odmah nakon završetka fakulteta, kao i rađanje sina Martina Tanji je bilo posve prirodno i prihvatljivo. Štoviše, odabir toga puta izazivao je u njoj osjećaj nadmoći u odnosu na njezine vršnjakinje. Usto, zadovoljavala se brigom oko kuće i sina, šivanjem, uzgajanjem blitve u loncu na balkonu i brigom oko supruga. Time je, prema mišljenju Monique Wittig (2010: 39), Tanja ispunila svoju društveno propisanu ulogu čime je ujedno pridonijela i stabiliziranju binarnog odnosa muškarac-žena, odnosno tlačitelja-potlačenoga, s jedne strane, i nastavka reproduktivnog sustava, s druge strane; upravo onog odnosa koji nalikuje na odnos između žene i prirode spram muškarca i kulture, a koju ističu ekofeministi.

⁶ *Martinove strune*, 91.

Isprva je Mladen u Tanjinim očima bio pravi nesebični junak, „intelektualac, pacifist, čovjek slobodnih nazora” (Lovrenčić 2008: 83) i nikad nije mislila da je on tek sušta suprotnost tomu – egocentričan, arogantan i sebičan čovjek koji je sputavao njezinu osobnost i svaki put iznova uspješno anulirao njen identitet. Mladena ništa nije uspijevalo izbaciti iz ustaljene rutine, ništa nije moglo izazvati nezadovoljstvo koje bi se odrazilo na njegovu licu osim, ponekad, malog površnog nereda poput razbacanih špekula ili bojica po podu sobe – „on je uvijek tako dobro vladao svojim licem” (Ibid.: 116). Međutim, Mladena odluka oko preseljenja u drugu državu, a bez pitanje što ona misli o tome, u Tanji će zauvijek promijeniti viđenje njega i sebe u odnosu na njega kao one koja uvijek i neupitno mora biti poslušna i pokorna.

Mladen je bio tipični primjer alfa muškarača u njihovu bračnom i obiteljskom odnosu, on je bio „samostalan čovjek” (Ibid.: 9), njena zvijezda vodilja, subjekt sa značenjem koji je od ostalih članova obitelji, osmogodišnjeg sina Martina i nezaposlene visokoobrazovane supruge Tanje, uvijek očekivao da se s entuzijazmom priklone i odobre svaku njegovu odluku. Time je jasno ukazivao na prisilno poštivanje društveno-kulturnog obrasca ponašanja unutar odnosa muškarac-žena kao onoga koji se temelji na razlici (dominantni „prvi” pod kojim se misli na muškarača i subordinirani „drugi” pod čim se misli na sve ostale u društvu), a sukladno kojoj se pripisuju i različiti identiteti.

Stoga ako se osvrnemo na Tanjino prešućeno prihvaćanje njegove odluke, kao i njeno ponizno i bezupitno odobravanje, onda s punim pravom možemo zaključiti da je njen identitet kao one koja je Druga, a time i drugačija, u potpunosti bio ispunjen. Njezina rečenica, „moj život je tu” (Ibid.: 10) (misleći na Zagreb) koja kod Mladena nije naišla na razumijevanje, a ponajmanje na odobravanje, samo je jedan od njenih uzaludnih pokušaja pobune i težnje da rekonstruira svog statusa i identitet. Mladen je duboko bio uvjeren da bi, „svaka druga žena bila sretna, jedva bi dočekala da joj netko stvori mogućnost za odlazak, pruži je gotovu na dlanu” (Ibid.), a na što je svojim reakcijama ukazivao kao na opće-društveno pravilo ponašanja. Međutim, njeno nastojanje da se čuje njen glas, da mu dokaže da ona, osim brige za kuću i ukućane, *ima* svoj život, svoje *ja*, stalno je bivalo zasjenjeno njihovim odnosom u kojemu je ona uvijek ona Druga, a on prvi.

Zanimljivo je promišljanje Jelizavete Blagojević (2010: 27) na temu Druge, gdje autorica taj pojam definira upravo onako kako nam ukazuju ova dva ženska lika. Drugim riječima, „kada kažemo *drugi* – zapravo najčešće pretpostavljamo neke grupe i pojedince koji u društvu imaju marginaliziranu poziciju i koji su izloženi različitim oblicima stereotipizacije, stigmatizacije i diskriminacije. U tom smislu, na primjer, kao *druge* najčešće prepoznamo siromašne ili žene, ili hendikepirane, ili one koji su drugačijih vjerskih, kulturnih i političkih nadzora, ili one koji su drugačije boje kože, drugačije seksualne orijentacije, itd” (Ibid.).

Štoviše, da je „muškarac ženina glava“⁷, kako tvrdi Rachel Speght (Speght prema Camden, 1952: 113), potvrđuje i Klarin odnos s Rankom, također mladim arhitektom. Rankov je odnos prema Klari, baš kao i onaj Mladenov prema Tanji, bio odnos nadmoći i vladanja. Klari je, ispočetka, Ranko imponirao – imponirala joj je njegova blizina, njegovo uglađeno ponašanje, kao i samostalna i naglašena samosvjesnost; imponiralo joj je što ju je vodio na mjesta o kojima nije mogla ni sanjati, kao i činjenica da je preko njega ušla u najviše društvene krugove. Njegovo obećanje da će joj „pružiti sve što poželi, imat ćeš ono o čemu mnoge žene mogu samo sanjati” (Gavran 2004: 74), a koje nas snažno podsjeća na Mladenove riječi, samo potvrđuje činjenicu o njegovu statusu kao moćnom subjektu čija je uloga da zarađuje i osvaja, a posljedično tomu, i pokorava i ponižava. Stoga ne čudi da mu se Klara nije pokušala suprotstaviti čak ni kada se njegovo „animalno nestrpljenje” (Ibid.: 72) da s njom vodi ljubav kosilo s njenom idejom o vođenju ljubavi s voljenim muškarcem. Međutim, taj trenutak u kojemu je bila svjesna da on ne može misliti na njene želje jer je obuzet svojim, protezat će se kroz cijelo vrijeme trajanja njihove veze. Klara će se preseliti k njemu čime će njeno služenje i pokoravanje njegovim željama i prohtjevima biti sve snažnije izraženo. „Nakon nekoliko mjeseci u potpunosti sam promijenila svoj vanjski izgled, prepuštajući se Rankovu ukusu, prepuštajući se čovjeku koji mi je s radošću malog djeteta odabirao i frizuru i odjeću i nakit” (Ibid.: 74). Osim što je vidno izgubila svoj identitet, Klara je ubrzo postala „najvrjedniji ukras njegovog doma” (Ibid.:77), odnosno, kako će primijetiti njezina prijateljica, „kao da si odustala od sebe” (Ibid.: 74). Njegova nadmoć u obliku ponižavanja i omalovažavanja njenog rada izvan njihova četiri zida, Klaru će najviše pogoditi u trenutku objavljivanja njene prve knjige koju će on hladnokrvno prokomentirati kao, „zgodan knjižuljak” (Ibid.: 77). Klarino pisanje, kao i njezina popularnost

⁷ U originalu: «Man is the Woman's Head!». (Prevela A. Penjak).

Ranku nije odgovarala jer je time ona zadirala u „mušku sferu“, u sferu moći koja joj nije bila društveno predodređena. Njoj je bila namijenjena „privatna sfera“, odnosno, onaj prostor kuće i kućanstva izvan kojega ona nije smjela zakoračiti. I dok je ona uvijek s oduševljenjem išla na svako otvaranje zgrade koju bi on projektirao, veselila se i identificirala s njegovim uspjehom kao da je njen vlastiti; i dok je s veseljem pripremala večere za njegovo društvo, iako se njeno sudjelovanje u njihovim razgovorima nije očekivalo, on s njom nije dijelio njezino nijedno oduševljenje, a još je manje vjerovao u njegovu valjanost, jer ipak njemu je samo bilo dovoljno da ona dobro izgleda, da se odjene po njegovoj želji i ukusu i da pripravi večeru koju on voli. U početku je njegovu drskost i nerazumijevanje opravdavala njegovim umorom koji bi on, inače, sutradan opravdao velikim buketom ruža, kao i činjenicom da će je kući dočekati voljeni muškarac s „lažnom isprikom i novim zamislima o tome što trebam učiniti da ga usrećim tijekom sljedećeg vikenda“ (Ibid.: 79).

U svom odnosu s Mladenom, Tanja je, baš poput Klare, promišljala kako bi nešto trebala napraviti, kako bi mu svašta željela kazati čime bi dokazala i sebi i njemu da ona nije tek ona Druga, već da je u njihovu odnosu ravnopravna. Međutim, Mladenove riječi, „Ti valjda znaš. To je to. Čarobna izreka, početak rečenice kojom možeš nekoga smanjiti. Recimo, do veličine miša“ (Lovrenčić 2008: 9), stalno su odzvanjale u Tanjinoj glavi čineći je nepomičnom i neodlučnom. U njihovu odnosu ona je bila miš, a Mladen je bio mačka koja u mišu izaziva strahopoštovanje. Njihov partnerski odnos nije bio partnerski već patrijarhalni, baš kao i onaj između Klare i Ranka. Štoviše, Tanja se s Mladenom nikad nije posvađala, nikad mu nije proturječila, uvijek se pokoravala svim njegovim željama (uključujući i seksualne).

Njezina podređenost i sporednost, plahost u odabiru riječi, ušutkavanje, „zabrane koje Tanja nije naučila kršiti“ (Ibid.: 81), kao i uvijek krivo donesene odluke, toliko su joj postale općeprihvaćenima da o njima nije ni razmišljala. Znala je da je njezina dužnost usrećiti muža, ispuniti sva njegova očekivanja, klimati glavom kad on to od nje očekuje; znala je da „navečer treba dočekati umornog čovjeka s neokrnljenim odobravanjem, ... možda čak s trunkom divljenja, svakako s nepodijeljenom pažnjom“ (Ibid.: 66). Usto, tu je bio i njezin sin čijoj se sreći i sigurnosti opet ona trebala podrediti. „Nikome nije padalo na pamet da pogleda kakva je zaista...“ (Ibid.: 79) jer ona je živjela „nekakav patrijarhalni poredak bez patrijarhata...“ (Ibid.: 80); njen posao kućanice nitko nije cijenio, taj „neplaćeni, posao - življenje koji ne može ponijeti svečano ime posla...“ (Ibid.), kao i posao majke koji je u Mladenovim očima izgledao tek kao puka igra s djetetom u njoj je

postepeno počeo stvarati nemir. Misao o dalekom gradu koji joj je pružao „sitnu slobodu“ (Ibid.), o mogućem posezanju za onim što ona želi, o nekom skorom povratku u njoj je svakim danom bivala sve jača i prisutnija. Odjednom je shvatila da je razapeta između vlastitog htjenja i stvarnosti koju je za nju svakodnevno određivao i jasno definirao Mladen, a potom, nesvjesno, i njezin sin, Martin.

I Klara je, dok nije upoznala Emila, bivala Drugom u svom odnosu s Rankom. Upravo takav kulturološko-društveni uvjetovan položaj Druge i drugačije za Klaru i Tanju predstavlja njihovu polazišnu točku identifikacije. „Pozicija drugosti“, prema promišljanjima Jelizavete Blagojević (2010: 31), „i nije pozicija već dispozicija i izloženost, ranjivost i „slabo“ mjesto [...]“. U jednoj takvoj slici dispozicioniranih pozicija Tanja i Klara nemaju puno izbora osim da šute čime, istovremeno, potvrđuju pokornost, poniznost i poslušnost u odnosu na muškarca/partnera. Odnosno, koristeći se riječima Monique Wittig (2010: 25), Tanja i Klara su (p)ostale ontološki obojane kao druge koje se „zahvaljujući“ društvenim pravilima, propisima, normama, ali i prešućenim očekivanjima, stigmatizira prema toj poziciji i propisanoj ulozi.

Tanjino se, baš poput Klarinog, „vanjsko prihvaćanje njegovih mišljenja i rješenja iznutra granalo u grančice i lišće otpora“ (Lovrenčić 2008: 143). Usprkos ljubavi, obje pronalaze snagu da prekinu taj odnos suprotnosti i da sebi, bez obzira na posljedice i očekivanja, konačno osiguraju slobodu bivanja i samostalnost u donošenju odluka.

Tanja se više nije mogla smješkat i po dužnosti, više nije mogla podnijeti Mladenove valjda-rečenice, svakodnevno nametnuti osjećaji krivnje više nisu pronalazili njeno slijepo odobravanje i prihvaćanje, tjeskoba je postajala sve mučnija i teža, a osjećaj za povratkom kući sve snažniji. Tablete za spavanje više nisu djelovale, počela je bježati u snove gdje se osjećala dobrodošlom i u kojima je „svijet bio obojen dubokim bojama“ (Ibid.: 158), a onaj u stvarnosti sve bezbojniji, bešuman i samotnan. Mladen je nije primjećivao, seks je postajao sve rjeđi, njegovo druženje s drugim ženama nije joj smetalo – postala je „blijeda pojava u otrcanoj frotirskoj pidžami, stalno na rubu suza“ (Ibid.: 172).

Iako ju je njezina odluka plašila, kao i moguća reakcija oca i muža, jednog je dana spakirala stvari i sa sinom se vratila u Zagreb. Očekivano, u Mladenu je to izazvalo bujicu različitih uvreda i ispada bijesa, krivio ju je da se zbog njenog povratka u Zagreb njihov brak raspao. Međutim, jednom kad je otišla, Tanja je osjetila olakšanje, osjećaj da više ne živi u sjeni muškarca ispunjavao ju je neopisivom srećom, kao i činjenica da više ne mora strepiti je li ručak podgrijan u

točno vrijeme njegova dolaska s posla ili nije. Konačno je i ona bila rastrgana između posla i djeteta, „...sad je konkretno, nekamo treba stići na vrijeme i trebat će još toliko puta” (Ibid.: 214). Konačno je bila žena koja uspijeva napraviti stvari na pravi način, sama i, povrh svega, neovisna. Istovremeno je na ulice Zagreba gledala kao na „ponovno pronađeno blago” (Ibid.: 215).

S druge strane, Klara je svoj mir pronašla u odlasku iz Rankova stana i u pronalasku nove, istinske ljubavi u čovjeku koji ju je konačno znao poštivati, cijeliti kao ženu, a ne kao svoju služavku – u Emilu. Iako će njihovu ljubav rastaviti Emilova iznenadna smrt, Klara će se s tim lakše pomiriti nego da nikad nije osjetila slobodu bivanja i izražavanja.

Zaključak

Iščitavanju ženskih likova, Tanje i Klare, pristupilo se iz ekofeminističke pozicije upravo zbog sličnost u odnosu između muškarac-žena i kultura-priroda. Naime, ekofeministi temelje svoja promišljanja upravo na činjenici da žena i priroda dijele iste karakteristike (mogućnost stvaranja novog života, briga i njegovanje podmlatka, društvena podčinjenost i sl.) i istu poziciju Druge i podređene.

Odnosi u kojima Tanja i Klara aktivno sudjeluju, bez obzira bili oni spram ljudi ili spram prostora, jasno ukazuju na njihov podređen položaj. Iako već definirane u ranom djetinjstvu kao podređene, pokorne i pasivne sudionice odnosa muškarac-žena, Tanja i Klara ukazuju i na jednu drugu stvarnost – onu u kojoj one uspijevaju prkositi, čak u konačnici i negirati patrijarhalno-represivni društveni aparat čime, istovremeno, ukazuju na nestabilnost istoga, kao i na nestabilnost uvriježenog nadređenog-podređenog odnosa a u kojemu su one podređene i Druge. Ovakvim iščitavanjem u radu se ukazuje na mogućnost postojanja drugačije stvarnosti u kojoj žena i priroda nisu tek pasivni objekti već aktivni sudionici svakodnevnice koji su sposobni samostalno i odgovorno donositi odluke. Usto, njihovo raskidanje s društveno uvjetovanim pozicijama omogućilo im je rekonstruiranje identiteta, pronalaženje prostora koji ih ispunjava, kao i ostvarivanje slobode izražavanja i djelovanja koje je jednako društveno vrijedno i od značaja kao i ono utjelovljeno u liku muškarca.

Literatura

- Ana Batinić, „Sjećanje i pamćenje u ogulinskim predajama i legendama. Prostor i oblikovanje lokalnog identiteta“, *Dani Hvarškoga kazališta. Građa i rasprave o hrvatskoj književnosti i kazalištu*, 37, 1, 2011., 135–144.
- Zygmunt Bauman, „From Pilgrim to Tourist - or a Short History of Identity“, u: *Question of Cultural Identity*, (ur. S. Hall i P. du Guy), SAGE Publications, London –Thousand Oaks –New Delhi 1996., 18–36.
- Simone De Beauvoir, *Drugi pol 1*, (prev. Zorica Milosavljević), Beogradski izdavačko-grafički zavod, Beograd 1983.
- Jelizaveta Blagojević, „Kulture koje dolaze – drugi i kultura“, u: *Kultura, drugi, žene*, (ur. J. Kodrnja, S.Savić i S. Slapšak), Institut za društvena istraživanja u Zagrebu, Hrvatsko filozofsko društvo Plejada, Zagreb 2010, 25–37.
- Carroll Camden, *The Elizabethan Woman: A Panorama of English Womanhood, 1540-1640.*, Cleaver-Hume Press Limited, London 1952.
- Cordelia Fine, *Delusions of Gender: The Real Science Behind Sex Differences*, Icon Books, London 2012.
- Gordana Galić Kakkonen i Ana Penjak, „The Nature of Gender: Are Juliet, Desdemona and Cordelia to their Fathers as Nature is to Culture“, *Critical Survey*, 27, 1, 2015., 18–35.
- Adisa Gazetić, „Patrijarhat nekad i sad: tranzicija i tradicijski obrasci“, *Transion*, 10, 2009., 21-22: 49–60.
- Miro Gavran, *Klara*, Mozaik knjiga, Zagreb 2004.
- Susan Griffin, *Woman and Nature. The Roaring Inside Her*. Sierra Club Books, San Francisco 1978.
- Lawrence Grossber, „Identity and Cultural Studies: Is That All There Is?“, u: *Question of Cultural Identity*, (ur. S. Hall & P. du Guy), SAGE Publications, London 1996., 87–107.
- Luce Irigaray, *Ja, ti, mi: za kulturu razlike* (prev. Bosiljka Brlečić, Jagoda Večerina), Ženska infoteka, Zagreb 1999.
- Theresa. D. Kemp, *Women in the Age of Shakespeare*, Greenwood, California 2009.
- Claude Levi-Strauss, *The Elementary Structures of Kinship*, Beacon Press, Boston 1969.
- Sanja Lovrenčić, *Martinove strune*, Leykman international, Zagreb 2008.
- Sherilyn MacGregor, *Beyond mothering Earth: ecological citizenship and the politics of care*, UBC Press, Vancouver 2006.

- Kate Millett, *Sexual Politics*, Virago Press, London 1977.
- George Myerson, *Ekologija i kraj postmoderne*, Jesenski i Turk, Zagreb 2002.
- Andrea Nightingale, „The nature of gender: work, gender, and environment“, *Environment and Planning D: Society and Space*, 24, 2006., 165–185.
- Sherry B. Ortner, „Is Female to Male as Nature is to Culture?“, in: *Woman, Culture, and Society*, (ed. Michelle Zimbalist Rosaldo and Louise Lamphere), Stanford University Press, Stanford 1974., 68–87.
- Ana Penjak, *Ženska tijela kao modus komunikacije u tragedijama Williama Shakespearea*, (doktorska disertacija), Sveučilište u Splitu, Split 2014.
- Milan Polić, „Rod u dekonstrukciji i rekonstrukciji spola“, u: *Zbornik filozofija i rod*, Hrvatsko filozofsko društvo, Zagreb 2005., 195–212.
- Jelena Šarac i Tena Šarić, „Javni i privatni prostori kroz povijest i kulture“, (URL: http://www.ffzg.unizg.hr/antropologija/StudentskiRadovi/1Sarac_Saric.pdf, (stranica posjećena 22. veljače 2016)).
- Monique Wittig*, „Hetero“ um i drugi eseji, (prev. Katmerka Kurtović), *Lezbijska grupa Kontra*, Zagreb 2010.

Sažetak

Osnovno promišljanje ekofeminizma temelji se na sličnosti između žene i prirode (podređenost, reprodukcija, nasilje, posjedovanje) u odnosu na sličnosti između muškarca i kulturu kao njihove oprečne pojmove. U ovom se radu, kroz ekofeminističku prizmu, iščitava odnos između žene i muškarca, odnosno žene i grada kao kulturom određenog i definiranog prirodnog čovjekovog okuženja temeljem kojega ženski likovi stvaraju svoje identitete. Na primjerima Klare iz istoimenog romana Mira Gavrana i Tanje iz romana Sanje Lovrenčić *Martinove strune*, radom se želi ukazati na još uvijek prisutno poimanja žene kao druge i drugačije bez obzira na formu i stil romana, kao i na vrijeme njegova nastanka. Ova dva ženska lika svojim tijelima, a u odnosu na prostore i odnose koji ih okružuju, ukazuju na tipični ‘trpni’ primjer žene, žene koja svoje želje i ideale spremno žrtvuje zbog muškarca (muža, partnera, sina), svjesno postajući njihovom porculanskom lutkicom, a što ujedno predstavlja okosnicu ekofeminističkog promišljanja.

Ecofeminism and the Contemporary Croatian Novel: on Woman, Identity and Space

(Summary)

Ecofeminism grounds its thinking on woman-nature similarities (subordination, reproduction, violation, possession) in contrast to man-culture similarities as their binary oppositions. This article, through ecofeminist readings, focuses on how female characters create their identity through the woman-man relationship, i.e. the woman-space relation (city being here a space that is seen as culturally defined man's surrounding). Therefore, by analysing two female characters – Miro Gavran's Klara from the novel *Klara* and Sanja Lovrenčić's Tanja, from the novel *Martinove strune*, the article points at the socially imposed understanding of women's position as the Other in society mirrored through the aforementioned novels. Klara and Tanja, through their bodies and in their interaction between space and people who surround them, echo gender subordination; tell the story of women who sacrifice her desires and ideals for the benefit of men (husband, partner, son), becoming, at the same time, their porcelain dolls – all of it being basic beliefs of the ecofeminist critical thinking.

Keywords: nature, identity, inequality, woman